

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

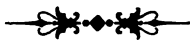
А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, б. проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив.
у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду

КЊИГА VIII

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1928—1929

Поводом Егблумових радова из српске фонетике и словенске акцентологије.

Једно од видних места међу испитивачима балтиско-словенских акценатских проблема заузео је последњих година професор упсалског универзитета г. *R. Ekblom* својом новом хипотезом о развоју акцената у балтиским и неким словенским језицима. За разлику од осталих акцентолога он обрађа више пажње физиолошкој страни акцената у живим словенским и балтиским језицима, нарочито резултатима до којих је у том правцу дошла експериментална фонетика. Његова хипотеза добија тиме много у вероватности, а то нам објашњава чињеницу да ју је — са мање или више резерве — прихватио велики број научника (међу осталима: Меје, Хујер, Шелд, Лер, фан Вејк). Критичари су се задовољили већином тиме да оцене унутрашњу могућност Егблумове хипотезе, која је на први поглед одиста велика, а само су узгред додирнули и питање о њеној основици: о тачности његових посматрања на живим језицима. Покушаћу да у овим редовима проверим истинитост тих Егблумових претпоставка уколико се односе на наш језик. Како је он своја испитивања започео студијом о неким појавима српске фонетике говорићу најпре о расправи: *Beiträge zur phonetik der serbischen sprache*. *Le Monde Oriental*, XI (1917) стр. 1--77.

I

Рађена је 1916 године у штокхолмском физиолошком институту. Објекат испитивања био је београђанин М. Младеновић, студент, православне вере. И отац Младеновићев је родом из Београда, мајка из ближе београдске околине (из Глогона).

За предмет својих испитивања одабрао је аутор: 1 *квантитет* (стр. 5—27), 2 *звучност гласова* (стр. 27—39), 3 *интонације*,

којима посвећује највише пажње (стр. 40-59) и 4 *кретање експира-торног пришиска у акценшованим вокалима* (60-65). Пошто се објекат у Штокхолму задржавао врло кратко време, писац није био у могућности да прикупи сав потребни материјал — регистрована је укупно 161 реч — услед чега има извесних неуједначености. Док н. пр. за акценат \sim има 60 примера, број употребљених речи са акцентом \backslash износи свега 24; недостатак материјала осећа се нарочито у глави о квантитету.

При регистровању нису речи биле изговаране изоловано, него увек са уводним „*шо је*“, чиме је г. Егблум хтео да избегне утицај реченичке мелодије који се несвесно појављује при набрајању целог низа речи макар и без међусобне логичне везе. Управо су, дакле, бележене мале реченице, које у неким случајевима немају смисла (исп. н. пр. „*шо је сѝш*“ „*шо је бѝцим*“ „*шо је ѡрса*“), што сигурно није повољно утицало на природност објектовог изговора.

Како се сви закључци до којих је г. Егблум дошао оснивају на његовим експериментално-фонетским испитивањима, морамо се пре свега задржати на техничкој страни рада. Да испита горе побројане појаве у изговору свога објекта регистровао је г. Егблум ваздушну струју која пролази кроз уста помоћу Мареј-Хиртловог добошића на Лудвиг-Балцаровом цилиндру, а истовремено је бележио и рад гласних жица мањим добошићем. Из неколико репродукција се види да су записи доста груби и да се не могу мерити с регистрацијама помоћу фонографске мембране. Мембрана коју је употребио г. Егблум бележи само основни тон, а не бележи т. зв. горње тонове, који помажу да се на усној линији лепо примећује прелаз од једног гласа ка другом, јер се при том мења и сам облик периоде. У вези с тиме је и то да су колена на периодама регистрованим обичном каучуковом мембраном, какву је употребио г. Егблум, тупа, што знатно отежава тачно мерење (то признаје и сам Егблум, исп. стр. 40—41). Писцу би још више олакшала рад, нарочито ограничавање звукова, истовремена регистрација носне струје. То ће се уосталом видети при посматрању његових резултата.

Квантитет. Резултати мерења квантитета зависиће пре свега од тога како се суседни гласови у речи ограничавају. Поводећи се у ограничавању гласова — као и у многим другим стварима — за *Е. А. Мајером*, рачуна г. Егблум у вокал и експлозију претходног консонанта. Ја се с оваким ограничавањем не могу да

сложим из неколико разлога¹⁾: 1. На овом делу записа појављују се врло често ситни таласи карактеристични за сугласник; баш мерењем тих таласића покушао је *Херман* да одреди карактеристичну ноту експлозива 2. Урачунавањем експлозије у самогласник свела би се експлозива на затвор, што сигурно није тачно. — При ограничавању консонаната имамо неслагање у тексту: на стр. 5 се тврди, да прелазни делови од самогласника ка сугласнику и обрнуто („*anglitt und abglitt*“) нису урачунавани у консонант, насупрот томе на стр. 12 каже г. Егблум да је прелаз од вокала ка консонанту (дакле имплозију „*anglitt*“) рачунао у консонант. Према објављеним сликама видимо да је (пред експлозивама) имплозија одиста урачунавана у сугласник што, по мом мишљењу, опет није тачно, јер затвор у то време још није проведен. Поређење са фрикативом у истом положају увериће нас о нетачности Егблум-Мајеровог дељења. Разуме се да ће услед овог рђавог ограничавања и Егблумови резултати бити донекле нетачни.

Од *консонанаша* (стр 5--12) објављује Егблум мере само за експлозиве (*ц, ш, к; б, д, з*); за остале консонанте нема довољно материјала, а некима (*с, з, л, в*) није на својим записима могао тачно да одреди границу. О међусобном односу консонаната по трајању не можемо, дакле, говорити, јер за већину од њих мере нису објављене, а и за експлозиве је број примера и сувише мали, да би се могло доћи до поузданијег закључка. Као опште констатације, познате и из других језика, можемо напоменути: 1. Да су мукле експлозиве дуже од звучних (несумњиво у вези са јачом артикулацијом код првих). 2. Сугласник је иза кратког акцентованог вокала дужи него иза другог (*д* у *kăd* дуже него у *рăd*). 3. У тросложним речима је (ненаглашени) сугласник нешто краћи него у двосложним, а у двосложним краћи него у једносложним. 4. На (апсолутном) почетку речи је консонант обично краћи него на (апсолутном) крају, а у средини речи опет краћи него у оба поменута положаја (сем у случајевима кад се налази иза кратког вокала), али разлика у трајању није велика. 5. Неку константну разлику између *ц: ш: к*, односно *б: д: з*, није приметио. Сва ова опажања могу се примити као тачна, а позната су, како сам споменуо, и из других језика.

¹⁾ Исп. чланак *J. Хумскога: La Question du passage des sons. Revue de Phonétique, 1912, 80* и моју студију: *O srbochrvatských intonacích v nářečí štokavském, 1926, стр. 6.*

Што се тиче трајања *вокала* (стр. 12—27) г. Егблум пре свега констатује да природа вокала у српском језику не утиче приметно на квантитет, као што је то случај у другим језицима. У енглеском, немачком, мађарском, па и у чешком, дужина вокала је пропорционална са положајем језика: ниски вокал (*a*) је најдужи, средњи (*e, o*) су нешто краћи, а високи (*y, u*) најкраћи. Ово Егблумово тврђење биће потребно проверити; за мој изговор на пример горње правило вреди. — Насупрот томе утицај консонанта који следује за вокалом чини се јачи: испред мукле фрикативе вокал је дужи него иначе. И то се мора проверити. Можда је разлика коју је констатовао г. Егблум само последица недоследног ограничавања које прелазне вибрације пред експлозивом рачуна у консонант, а пред фрикативом у вокал, исп. више. У сваком случају та разлика неће бити тако велика, као што је нашао г. Егблум. — Сумњу изазивају речи са интервокалним *c, z, l, v*, за које, како смо горе видели, сам г. Егблум вели да их није могао ограничавати. У том случају не може дакако бити тачна ни граница претходног вокала. — Нарочито је јако продужавање вокала на апсолутном крају речи — опет појав познат и из других језика. — Разлика у звучности консонанта остаје, чини се, у једнословним речима без утицаја на дужину вокала који им претходи, док је у двословним речима вокал пред звучним консонантом дужи него пред муклим (*a* у *kāda* дуже него у *šāša*). Узмемо ли све ово у обзир, онда је однос у дужини између Младеновићевих акцената (у двословним примерима где се акценатовани вокал налази пред сонорним сугласником) према г. Егблumu овај:

Кратак вокал са интонацијом $\text{"} = 12^{\cdot}8$, са ' = 11 \cdot 7.

Дуг ˘ " " " ˆ = 23 \cdot 2, са ' = 20 \cdot 6.

(Све у стотинама секунда).

Према томе изгледало би да су примарне интонације (" и ˆ) дуже од секундарних (' и '). По мом мишљењу овај резултат је случајан. Он је и доста слабо мотивисан: оснива се свега на 24 примера (8 за " , 2 за ' , 4 за ˆ и 10 за '), иако се и већина осталих слично понаша. Према мојим досадањим испитивањима у београдском говору разлике у трајању између " и ' готово и нема, а ако је има, пре бих рекао да је ' нешто дужи од " . Додуше, примери које је узео г. Егблум (двосложне речи) нису, како ћемо доцније видети, баш најсрећније изабрани. — Оно што сам рекао за разлику између " и ' вреди, по мом мишљењу, и за дуге акценте, само што је код њих варијација у

трајању врло велика: $\hat{\sim}$ траје у изговору г. Раше Плаовића, несумњиво доброг претставника београдског изговора, $23-30\frac{1}{2}$ стотина секунда, а $\acute{\sim}$ $=20\frac{1}{2}-32\frac{1}{2}$ ст. сек. За коначно решење овог интересантног питања потребна су нова испитивања на већем броју примера. Сасвим је међутим погрешно кад г. Егблум тврди да поменута тенденција изговарања примарних акцената са већом дужином иде тако далеко да је \ddot{y} у $k\ddot{y}ii\ddot{y}i$ дуже од \acute{y} у $k\acute{y}ii\acute{y}i$ (исп. стр. 20). То би се противило свему што знамо о нашем квантитету. Ја сам нашао да у изговору г. Плаовића \ddot{y} у $k\ddot{y}ii\ddot{y}i$ траје 7 ст. сек., а \acute{y} у $k\acute{y}ii\acute{y}i$ $16\frac{1}{2}$ ст. сек., дакле да је \acute{y} скоро два и по пута дуже. Према томе за мене нема сумње да је Егблумов објекат реч $k\ddot{y}ii\ddot{y}i$ рђаво изговорио.

У тросложним, и још дужим речима, настаје скраћивање вокала, редуција позната и из других језика, већ према опсегу говорног такта. — Тросложне речи с акцентом на другом слогу (*кајџџан*) показују, што се тиче квантитета, исте односе као и двосложне речи.

Од резултата до којих је г. Егблум дошао у испитивању квантитета *ненаглашених вокала* вреди споменути да се повећањем броја слогова највише крати вокал који се налази у слогу непосредно иза наглашеног, док је дужина вокала на апсолутном крају речи у том случају константна. То опажање је интересно, јер нам показује пут којим иде редуција вокала; штета само што је број Егблумових примера и сувише мали. — Према Егблумовим мерењима не утиче у двосложним речима интонација на дужину ненаглашеног вокала; мислим ипак да је вокал иза $\grave{\sim}$ обично нешто дужи од вокала иза $\grave{\sim}$. Потврду за то видим у чињеници да се у неким нашим говорима (и у београдском) дужина иза $\grave{\sim}$ боље чува. — За *ненаглашену дужину*, уколико ју је његов објекат заиста изговарао, нашао је г. Егблум да има отприлике средње трајање између кратког и дугог наглашеног вокала ($17\frac{2}{2}$ ст. сек.).

Како се види, доносе Егблумова испитивања српског квантитета доста интересантних опажања. Имају међутим један велики недостатак: мали број примера. За сва ова питања, која је г. Егблум тако рећи само додирнуо, потребна су питања испитивања, која ће истом показати шта ће од Егблумових резултата остати, а шта треба одбацити.

О звучности. Да рад говорних органа није потпуно прецизан, да прелаз од једнога гласа ка другоме није моменталан, него да

реч можемо поредити с лзнцем у коме једна карика прелази у другу, опште је позната ствар. Зато ће урачунавање оваквих прелазних делова једноме или другоме гласу увек остати донекле произвољно; главно је да се у тим случајевима поступи доследно. Али г. Егблум, како смо видели, иде чак тако далеко да и делове који несумњиво припадају једноме гласу урачунава у други. Последица тог рђавог ограничавања је Егблумово откриће једне нове врсте вокала у нашем језику: то су вокали са муклим почетком који се јављају, ако се у речи нађе вокал иза муклог експлозивног консонанта. Исто тако постаје мукли консонант који долази непосредно иза вокала у свом првом делу звучан. Ни једно ни друго — ни мукао почетак вокала, ни звучан почетак мукле експлозиве — не постоји стварно ни у нашем, ни у другим словенским језицима, него само у мерама г. Егблума. Разуме се да услед тога отпада свако поређење са германским аспиратама, како то чини г. Егблум на стр. 36—7.

Нас у овом одељку иинтересују само случајеви кад се вокал или звучни консонант нађу на апсолутном крају речи. У изговору свога објекта нашао је г. Егблум да се звучни консонант у том положају састоји из два отприлике једнака дела; први део је звучан, а други мукао. Ипак карактеристика оваквог гласа остаје углавном „*lenis*“. — И крај вокала у истом положају обично је мукао.

Експираторни акценат. Да би добио приближну слику о промени експираторног притиска у нашим „акцентима“, мерио је г. Егблум притисак ваздуха у усној дупљи по методи Виксовој. Објекат је држао међу уснама уску стаклену цевчицу која је била спојена са добошићем за записивање. Да би се добивени записи могли међусобно поредити, био је добошић калиброван помоћу манометра с водом. На овај начин не да се директно мерити промена експирације за време изговора којег вокала, него само индиректно: по притиску који влада у усној дупљи за време оклузије лабијалних експлозива које окружују наглашени вокал. У ту сврху употребљена је реч *iaia* чији је први слог изговорен сваки пут с другим акцентом. Две овакве речи постојале су у објектовом говору (*iaia* и *iaia*), а две (*iaia* и *iaia*) конструисане су вештачки. Ако и примимо као тачну Егблумову претпоставку да је експираторни притисак у првом консонанту бар приближно једнак са притиском на почетку акцентованог вокала — не смемо међутим заборавити да се између ове две

тачке налази експлозија — и да је то исто случај са крајем вокала и другим консонантом, ипак ова метода има неколико великих недостатака:

1. Број речи које се на наведени начин могу да испитују врло је ограничен: сведен је свега на 4, или, управо, на 2 речи.

2. Употребљавање вештачке комбинације гласова за оваква танана и тешка испитивања не може се никако одобрити. Што г. Егблум наводи да је интонација у употребљеним комбинацијама била задовољавајућа, то није довољно јемство да је исти случај и са експирацијом, јер подражавати музичкој страни акцента је сразмерно много лакше од подражавања експираторној страни.

3. Из Егблумових резултата можемо, у најповољнијем случају, закључити какав притисак влада на почетку и на крају акцентованог вокала, али о оном што је за нас најинтересантније — о *кретању експирације у самом вокалу* — не сазнајемо из Егблумових испитивања ништа.

После свега овога не може нас зачудити што и мршави резултати до којих је г. Егблум по овом питању дошао нису, по мом мишљењу, потпуно тачни. Према њему се експираторни притисак у акценту " углавном пење, у ^ опада, у ` се притисак осетно не мења, а при ' се снажно пење¹⁾ Резултати до којих сам ја дошао мерећи физикални интензитет, за који се може узети да је паралелан примарном ваздушном притиску у устима, разликују се у многоме од Егблумових. Слагање је једино при акценту ^, у којем и по мојим мерењима експирација према крају опада, иде дакле паралелно с мелодијом. Исто такав паралелизам нашао сам и код акцента " : експираторни притисак се (у београдском говору) осетно не мења. Код секундарних интонација тај паралелизам није потпун: експираторни притисак у почетку расте, а према крају опада. Моји резултати слажу се у том правцу потпуно с опажањима г. Белића.²⁾

Остаје нам још да прегледамо најважнији и најинтересантнији део ове књиге: партију о *интонацијама*. И овде морам да учиним једну замерку Егблумовој техници. Да одреди тон који одговара појединим периодама записа, служио се г. Егблум Маје-

1) С овим описом слаже се донекле и схема наших експираторних акцената коју даје Брокъ (исп. *Очеркъ физиологии славянской речи*, стр. 207.)

2) Исп. и напомену г. Ј. Хлумскога (*Česká kvantita, melodie a přízvuk*, стр. 175), који је за чешке примере с узлазним акцентом констатовао исто што г. Белић за српске.

ровим апаратом познатим под именом „*Tonkurvenzeichner*“. Тим апаратом мере се периоде записа, које он уједно графички приказује. Сам Егблум признаје да апарат није потпуно тачан, па се редовно догађа да се једна периода измери сувише кратка (висока), а друга сувише дугачка (ниска). Тиме настаје место континуиране линије, која одговара нормалном изговору, кривудаста линија, коју је г. Егблум настојао донекле изгладити тиме што није снајао примарне тонске тачке, него средишта њихових спојница. Ипак и после ове коректуре остаје мелодија на његовим дијаграмима кривудава, што се никако не слаже с акустичким утиском. До данас је мерење под микроскопом једини начин да се тачно одреди дужина сваке периоде. Што г. Егблум тврди да је на тај начин тешко измерити већи број речи, то није тачно. Ја сам н. пр. измерио за 3 месеца преко 1000 речи, дакле 7 пута више него што он уопште има примера.

Као код квантитета морамо се и овде пре него што пређемо на описивање музичког акцента позабавити једним принципским питањем. Г. Егблум — и опет према Мајеру — тврди да суседни консонанти јако утичу на ток мелодије у вокалу. Звучни консонант снижава мелодију вокала, док ју мукли диже; непромењена мелодија јавља се само онда кад се вокал налази између сонорних и већине прострујних консонаната, које он стога назива „неутралнима“. Морам истаћи да Мајер не приписује том свом открићу велико значење и да је тек г. Егблум од тог тобожњег утицаја консонаната направио средство које првобитну мелодију обрће по милој вољи. На срећу по акцентологе утицај консонаната није тако опасан као што то г. Егблум претставља. Већ његова напомена, да вокали с низлазном интонацијом јаче подлежу утицају суседних консонаната од вокала са узлазном интонацијом, мора нас мало зачудити. Јер откуда то да има, ако се сме рећи, привилегованих акцената, којима консонанти не могу ништа, као што је то н. пр. случај с нашим дугим узлазним акцентом, док на другој страни наш несрећни акценат „ под њиховим утицајем постаје сад низлазан, сад раван, па чак и узлазан? Заиста чудна аномалија! Кад би тај утицај збиља постојао, он би се морао увек показати. Ја сам се у својој поменутој студији овим питањем опширније позабавио. Износим овде резултате до којих сам дошао за акценат „, дакле за акценат на који, према Егблumu, суседни консонанти највише утичу: иза звучне експлозиве нисам нашао само пењање мелодије (13 примера), како би морало увек

бити, да је Егблумова теорија тачна, него чешће и равну мелодију (29 примера), па чак и пад (15 примера). Слично сам нашао и за мукле и „неутралне“ консонанте. Нарочито је поучан пример *бйшќа*, који у изговору г. А. Обреновића из Горњег Милановца има сва три могућа почетка: падање, раван и дизање мелодије, исп. сл. б у поменутој студији. О неком утицају консонанта који се налази *иза* вокала може се још мање говорити: у огромној већини случајева пада мелодија према крају вокала без обзира да ли за њим следи мукао, звучан или „неутралан“ консонант. Из свега овога јасно је да се Мајер-Егблумова теорија о утицају консонаната на мелодију суседних вокала не може одржати. То уосталом потврђују и неки Егблумови примери (исп. *Beiträge* сл. 18, 19 и др.). Тиме не мислим потпуно да оспорим утицај консонаната на мелодију вокала. Он заиста постоји код консонаната који стоје *испед* акцентованог вокала, али тај утицај је незнатан, износи свега 1—2 вибрације и не може осетно да промени целокупан ток интонације. По мом мишљењу, које сам детаљније образложио у цитираном раду, ови разни почети вокала су последица јачег или слабијег изговора. Сам Егблум говори о том утицају, али док га он ограничава на екстремне случајеве (врло јак акценат, истицање, и потпуну ненаглашеност), моја мерења показују да овакве промене интонације може произвести и мања разлика у притиску¹⁾.

Узевши у обзир различне утицаје, г. Егблум овако карактерише наше интонације:

Мелодију у *акценћу* “ означава као „слабо низлазну“ (стр. 43), али његови примери нам показују да интонација може бити и равна, па и (слабо) узлазна. Из ових наоко супротних констатација можемо закључити само толико да се мелодија у акценту “ не мења осетно. Долазимо дакле до карактеристике г. Белића који за београдски “ претпоставља равну мелодију, а то потврђују и моја мерења.²⁾

1) За чешки је то констатовао г. *Хлумски*, исп. његов чланак: *La mélodie des voyelles accentuées en tchèque avec une mention de l'état en serbe et en allemand, Slavia IV*, стр. 14.

2) При опису акцента “ изненађује једна ствар. Како сам споменуо, описује г. Егблум у свом првом раду (*Beiträge*, стр. 43 и 54) мелодију у акценту “ као „*schwach fallend*“; у расправи *Zur physiologie der akzentuation langer silben im slavo-baltischen*, стр. 26, описује се “ друкчије: „*es zeigt sich, dass das tontragende phonem bei dieser akzentform oft dahin tendiert, einen steigenden oder wenigstens mehr ebenen tonverlauf zu erhalten, als es im allgemeinen in anderen*

Код осталих акцената мелодија је константнија.

Акценаш \ одликује се углавном узлазном интонацијом, ређе је мелодија равна, а врло ретко низлазна (стр. 49). Како су Егблумови примери у великој већини двосложне речи, могло би се посумњати да ли његов објекат у овом случају претставља типичан београдски изговор, јер, као што је познато, у београдском говору прелази тип \cup \cup у тип \cup \cup (исп. изговор *жѣна, вѣда* и сл.). Пошто дакле у оба акцента, " и \, мелодија може бити узлазна, равна и низлазна, намеће се само по себи питање у чему се та два акцента разликују. Остаје нам као главна карактеристика " оно што је већ Вук истицао и по чему је тај акценат добио име „оштар“: јак експираторни притисак на наглашеном слогу.

Акценаш \cup има мелодију низлазну; само на почетку може један дужи или краћи део бити раван или чак и узлазан (стр. 46). Код неколико примера примећена је тенденција ка два врха мелодије¹⁾.

Најсталнија је мелодија у акценту ' : она увек расте (један део, обично крај, може да буде раван) и тај основни карактер се јаче не мења ни под којим условима (стр. 51). Са овим описом ' у београдском говору слажем се и ја, само под дизањем не разумем апсолутно повишавање тона него *релативно*, у односу према идеалној реченичкој интонацији.

Дужина иза акценша има према г. Егблumu (стр. 53) исту интонацију као и \cup (већ је Даничић скренуо на то пажњу). Ја мислим да ту ипак има мале разлике: мелодија у вокалу под \cup састоји се обично из два дела од којих је први равнији, а у

sprachen bei betontem kurzen phonem der fall ist“. Најпосле у чланку *Zur čechischen und serbischen Akzentuation*, Slavia III, стр. 40, каже отворено да се просечна мелодија у акценту " може сматрати за „wagerecht (in Wirklichkeit ein wenig steigend)“. Напомињем да су ови противуречни описи рађени на основу *истог* материјала. Тако велика промена мишљења могла би оставити нетачан утисак да ју је диктирала потреба хипотезе. Разуме се да овакви међусобно супротни резултати могу изазвати неповерење према експерименталном раду уопште.

¹⁾ Г. Егблум погрешно приписује *Gauthiot*-у тврђење да се у нашем \cup редовно појављују два вршка мелодије. Готјо на цитираном месту (*Étude sur les intonations serbes*, M S L XI (1900) стр. 338.) говори о *експирацији*, а не о мелодији, што се јасно види не само из текста него и из приложене слике. О два вршка мелодије у нашем \cup говорио је *Sievers* (исп. *Grundzüge der Phonetik*, стр. 170², 1881).

другом је мелодија јаче низлазна; у ненаглашеном лугом вокалу пада међутим мелодија од почетка до краја. — И *краш*ки *ненаглашени вокал* има мелодију (мање или више) низлазну.

Како је за потпуну карактеристику наших акцената важан и однос по музичкој висини (интервал) између наглашеног слога и слогова за њим, додирнуо је г. Егблум и то питање. На стр. 57 формулисао је правила за изговор свога објекта:

1. Последњи слог тежи увек ниском тонском положају независно од карактера интонације у наглашеном слогу.

2. Ако иза наглашеног слога има више од једног ненаглашеног, држе се сви послетонски слогови — сем последњег — отприлике на висини краја наглашеног слога, ако овај има узлазну интонацију, (при чему претпоследњи слог може да буде слабо низлазан), али ако наглашени слог има интонацију низлазну, мелодија у ненаглашеним слоговима је прогресивно низлазна.

Из овога изводи г. Егблум закључак да мелодија у ненаглашеним слоговима речи са интонацијом \backslash и $'$ мора бити јаче низлазна него што је то случај у речима са интонацијом “ и “ . Мислим да ова констатација, ако је уопште тачна, није од велике важности. Много је важније питање *интервала* између слогова, које г. Егблум непрестано меша са правцем мелодије. На основу дијаграма које је дао г. Егблум, правило за интервале у Младеновићевом изговору могло би се овако формулисати:

1. У двосложним речима разлика у висини између првог и другог слога увек је велика (интонација наглашеног слога не утиче на интервал).

2. У тросложним и вишесложним речима са акцентом “ или “ слогови су према крају уједно све нижи; у таквим речима са акцентом \backslash или $'$ сви слогови — сем последњег — су отприлике на висини наглашеног слога или чак и више; последњи слог је увек нижи.

Према мојим (у том правцу малобројним) испитивањима имао бих да додам толико: мислим да се у београдском говору мора издвојити тип “ — “ од типа “ “ , “ “ . Код прва два типа је почетак мелодије у ненаглашеном слогу на висини краја акцентованог вокала или је чак и виши (што се тиче интервала приближују се дакле типу “ “ , “ “), док се друга два типа изједначају са типом “ “ , “ “ .¹⁾ Само с тим ограничењем може

¹⁾ Узрок што та разлика није за ухо упадљивија је у мелодији ненаглашене дужине: она нагло опада и уху је тешко одредити музичку висина слога.

се познато Мазингово правило применити на београдски говор. Баш у интервалима речи са секундарном интонацијом влада међу нашим диалектима велика разлика и слика коју су нам о томе дали разни испитивачи прилично је шарена.

За слокове *ис̄пред* наглашеног констатује г. Егблум да су у средњем тонском положају, а не у ниском, како мисле Мазинг и Ковачевић. Неслагање је овде само привидно и истина је, како се често дешава, на обема странама. За своје примере (на крају реченице) има право г. Егблум, а за своје (изоловане речи) опет Мазинг и Ковачевић.

На крају описује г. Егблум гласове свога објекта по утиску који су оставили на његово ухо. Код консонаната истиче познато предње образовање наших дентала: артикулацију *ш̄*, *д* назива највероватније апико-субденталном, док се *н* по његовом мишљењу артикулише нешто даље у усној дупљи. Ово последње је, можда, само привидно, јер се при артикулацији *н* врх језика збиља повлачи, али главно место артикулације остаје исто, чак се у нашем језику обично помера мало унапред. — *л* (испред *и*, *е*) било је преалвеоларно или, можда, и надзубно, блиско немачком *л* у сличном положају, само што су „рубови језика били чврсто напрегнута и изваншарни звук био је гласу својствен“. Пред осталим вокалима било је *л* апико-алвеоларно и по боји врло блиско руском „тврдом“ *л*, али задњи језик се при артикулацији није уздизао¹⁾. — *х*, у речима у којима га је објекат изговарао, било је нешто између веларног и ларингалног спиранта. — Код осталих консонанта не примећујемо ништа од важности. Изненађује нас само транскрипција коју употребљава за африкату и која је гора од обичне, јер у нашем су језику африкату гласови једноставни, док би према г. Егблumu биле сложени. Та транскрипција га је завела да и *њ*, које је несумњиво једноставан глас, преписује са два слова, т. ј. тако како га чује Герман. Даље говори о „какуминалном“ *к*, *г*, т. ј. о *к*, *г*, испред предњих вокала; то ће бити неспоразум, јер какуминали се образују с *врхом* језика према непцу, док у нашем случају имамо јасну артикулацију *леђима* језика.

¹⁾ Сличан појав — два *л* која акустички отприлике одговарају описанима — приметио сам код једног објекта из Шапца, али услови под којима се које *л* јавља нису ми јасни. У изговору мог објекта могло је и једно и друго *л* стајати пред свим вокалима. Сигурно је међутим да се у оба поменута случаја не ради о дијалекатској црти, него о индивидуалној особини.

Што се тиче вокала, ту је нарочито тешко нешто казати, јер се ради о једном објекту па су наведене ниансе могуће, можда са изузетком *и* (*дѣм*) које г. Егблум уврштава међу лабаве вокале, *у* у (*дуб*), које идентификује са немачким *у* у *Mutter*, дакле са *у* отвореним. Такође мислим да се српско *а* (*мален*) разликује од тамног немачког *а* у *fallen*. Разлика у интонацији није приметно утицала на квалитет вокала.

На артикулационој бази није приметио ништа нарочито. Дистингован, напрегнут изговор консонаната са склоношћу ка ненапрегнутом образовању вокала и у наглашеном положају, јасно се разликовао од бугарског са његовим лабаво образованим консонантима и напрегнутим образовањем наглашених вокала, малом покретљивости језика ит.д.

Завршетак студије чини једна кратка прича необичног текста¹⁾ забележена на кимографиону. Незнатан материјал не допушта нам да изведемо богзна какве закључке:

1. Под јачим акцентом продужује се трајање вокала.

2. Иако се основни карактер интонације није у везаном говору осетно мењао, ипак је реченичка интонација деловала на интонацију појединих речи: на почетку реченице пењање се у речима са узлазним акцентом појачава, а на крају реченице слаби. Исти је случај и у речима са низлазним акцентом: на почетку реченице мелодија постаје равнија, па чак и узлазна, на крају реченице мелодија опада јаче.

То би били у главним цртама резултати ове марљиво рађене студије. Што они нису онолики и онакви какви би се могли пожелети да буду, није кривица до писца него у првом реду до околности под којима су рађени. Далеко од наше земље, аутор је имао на расположењу само једног претставника нашег језика, а и њега за кратко време. Услед скучености материјала био је дакле присиљен на уопштавања која иначе сигурно не би чинио.

Међутим, важност ове студије, која је у првом реду историска, јер је то *прва већа експериментално-фонетска студија о нашем језику*, знатно се још увећава тиме што је, заједно с другима, дала основ за једну оштроумну хипотезу о развоју акцента од времена балтиско-словенских па до данас.

¹⁾ Та прича гласи: *Једна мџва сѣѣјаше на рѣи једног вѣла љ рече му: „Ако сам ја шѣби шѣшка, одлѣшећу“.*

II¹⁾

Незадовољан досадањим покушајима да се реши балтиско-словенски акценатски проблем, писац поставља себи задатак да испита прозодиска својства дуге акценатске фонеме (дугог вокала, дифтонга и семидифтонга) у неким живим балтиским и словенским језицима, и да на основу тих испитивања приступи новом решењу проблема. Под својствима акценатске фонеме разуме г. Егблум целокупност тонског положаја, експираторног притиска, а, донекле, и унутрашњих квантитетских односа фонеме, али обрадио је само једну страну: мелодију.

Да би ток његових мисли био јасан, учинићу неколико физиолошких напомена:

У неком језику може се десити да се — било с којег разлога — пењање мелодије у узлазном акценту појача. Оваквим претераним повишавањем тона може се лако доћи до горње границе прсног регистра и приближити се фалсету²⁾. И обрнут случај је могућан: у низлазном акценту мелодија пада још ниже тако да дође до доње границе регистра. При том је важан тонски положај у ком се говори, јер не само поједини људи, него и читави дијалекти и језици, употребљавају неки високи, а неки ниски регистар. Могућа је, дакако, и средина. Сем тога, ако се који елеменат у реченици хоће да истакне нарочито, може се то учинити на два начина: или да се изговори повишеним тоном (то је, по г. Егблumu, случај у нашем језику) или да се истакне спуштањем гласа (тако, по Егблumu, раде Чеси, исп. и *Брокъ, Очеркъ физиологии славянской рѣчи*, стр. 249).³⁾

Ако се у језику који употребљава висок регистар једна реч хоће нарочито да истакне повишавањем тона, дешава се да глас пређе доњу границу фалсета. Пошто се фалсет у обичном говору избегава, тражи глас у таквом случају излаз из необичног положаја. Излаза има, међутим, три:

1. Ако је на истакнутом слогу јак експираторни акценат, настаје за моменат потпун затвор гласних жица који се завршава

¹⁾ Своју хипотезу изнео је г. Егблум у студији: *Zur physiologie der akzentuation langer silben im slavo-baltischen*. Uppsala 1922. Доцније је у чланку: *Zur čechischen und serbischen Akzentuation* (Slavia III, 35-44) објавио чешки и српски материјал који је ту хипотезу требао да потврди.

²⁾ Регистром се назива музички опсег људског гласа. Разликује се прсни регистар који је нижи и фалсет који је виши.

³⁾ На то да се северни немачки дијалекти у томе разликују од јужних, скренуо је први пажњу *Sievers*, исп. *Rhythmisch-melodische Studien*, стр. 63, 86 и д.

ларингалном експлозијом. То је физиолшки супстрат познатог данског *stofd-a* (*stosston*) који налазимо и у летском језику.

2. Ако експираторни притисак није тако јак да би проузроковао експлозију у гласници, настаће, услед склапања гласних жица, пауза. Како се међутим пауза не осећа као саставни део вокала, вокал се крати. Акценат који тако настаје зове г. Егблум *високи крајњи акценат* (").

3. Најпосле се може догодити да се, после јаког пењања, тон понова спусти, при чему средњи део вокала обично остаје у фалсету; то је т. зв. *ломљени акценат* (лит. *vārpa*).

Ако се насупрот у језику који се служи ниским регистром реч истиче снижавањем тона, може се врло лако доћи до доње границе регистра. У том случају могућ је само један излаз: образовање ниских тонова изискује много ваздуха, реч се мора кратити, а тиме дакако и њени вокали. Тако постаје *ниски крајњи акценат* (^).

За све ово наводи г. Егблум опажања из живих језика и свакидашњег говора. Доцније могу кратки акценти који су постали на један од горе описаних начина заузети мање или више хоризонталан положај, јер кратки вокали обично теже ка индиферентном тонском правцу. Г. Егблум ипак мисли да у мелодији наглашених кратких вокала има још и данас разлике међу словенским језицима.

То би биле физиолошке напомене.

Поредећи словенске језике, нарочито словеначки са руским, долази г. Егблум до прасловенског облика: **vōrnъ*, **vořna*. Исто тако на основу старопруског и летског језика добија прабалтиски облик: **vārnas*, **vařna*. Из ових облика лако се да реконструисати балтиско-словенски праоблик: **vōrnos*, *vořnā*. ^ (= акценат I) био је низлазан, а ' (= акценат II) узлазан.

Развитак акцената I и II у појединим језицима замишља г. Егблум овако:

Балтиска група: Летски језик (северни дијалекат, Ендзелинов) : Акц. I = **vārnas*, (низлазан); акц. II = *vařna* (узлазно) раван. Сем тога имамо још *stosston* који је увек секундаран. *Старојпруски*: I: *wārnis* (низлазан), II: *wařne* (узлазан); оба акцента остају дакле (према Фортунатову) непромењена. *Литавски* (централни високолитавски): I: *vařnas* (узлазан = нашем '), II: *vārna* (ломљен, исп. више). Југоисточно од Ковна прелази акц. II у низлазни; ту је

дакле однос између акц. I и акц. II управо обрнут: услед високог регистра и опште узлазне тенденције.

Словенска група: Српскохрватски језик: Акц. I (*воџн*) остаје непромењен, Акц. II (*врџна*) се скрађује = постаје високи кратки акценат. *Словеначки:* Акц. I *vrān* и II *vrāna* остају непромењени, само што је кретање мелодије слабије него што се претпоставља за праоблике. *Чешки:* Акц. I (*ha-vran*) се скрађује и јаче је низлазан него наш $\grave{}$, Акц. II (*vrāna*) је равнији од нашег \sim . Другим речима, г. Егблум мисли да су се у словеначком, чешком и нашем језику сачували бар остаци некадањих различних интонација.

Претпоставке потребне за описани развитак акцената биле би:

1. *За српскохрватски:* високи регистар и општа узлазна тенденција тона у наглашеној фонему.
2. *За чешки:* ниски регистар и низлазна тенденција тона.
3. *За словеначки:* средњи регистар и слаба тенденција за промену интонације.

Претпоставка да се српски, чешки и словеначки говоре (или да су се говорили) у разним регистрима, мени се чини произвољна. Ја прилично познајем сва три језика, али неке опште разлике међу њима не могу да приметим. Исто тако чини ми се произвољна и претпоставка о различитој тенденцији при промени интонације; да се она не може *доказати* у то сам уверен. Баратати с неким имагинарним паралелизмом међу старим интонацијама, како то чини г. Егблум на стр. 31: „Bei den oben behandelten sprachen (т. ј. летском, старопрусском, литавском, српскохрватском и словеначком) zeigt es sich, dass der winkel zwischen den Tonbewegungen der ursprünglichen akzentarten, wenn auch mit gewissen modifikationen bezüglich der Grösse, sich zäh erhalten hat“ није допуштено, јер до данас се тај „угао“ није сачувао ни у једном од поменутих језика, а да не идемо до пољског у којем су се оба акцента стопила у један. Али ако и примимо обе претпоставке као тачне, ипак у данашњим језицима (узимам у обзир само словенске језике, нарочито наш) има доста чињеница због којих морам посумњати у тачност хипотезе г. Егблума:

1. У живим словенским језицима нема ни трага од разлике у мелодији старих \sim и $\grave{}$:

а) Међу српскохрватским \sim и $\grave{}$ постоји потпун паралелизам. У крајевима где се они типично изговарају мелодија је у оба низлазна. Г. Егблум сматра београдски изговор $\grave{}$ (мелодија равна) за архаичнији, а изговор истог акцента с низлазном мелодијом за

новији. Истина биће међутим управо обрнуто: акценат " имао је на целом подручју низлазну мелодију, али како је био везан са јаким експираторним притиском, на неким се местима његова мелодија изравнала. Свакако је вероватније да је равна мелодија у овом акценту његова секундарна особина, а не примарна, као што мисли г. Егблум. Неће бити случајно да се " изговара с низлазном мелодијом баш у дијалектима који и иначе добро чувају акценатске разлике.

б) Исти такав паралелизам влада међу чешким наглашеним дугим и кратким вокалом. Исп. н. пр. дијаграме у поменутом чланку г. Хлумскога, *Slavia IV*, стр. 1-25 и, нарочито, у студији *Česká kvantita, melodie a přízvuk*, сл. 4-48.

в) За словеначки језик би најпре требало доказати да ли је заиста тако верно сачувао балтиско-словенске односе, као што мисли г. Егблум. Већина научника је мишљења да се и у словеначком стари акут кратио (постао „höher kurzakzent“ по Егблумовој терминологији), а да је данашња дужина и мелодија секундарна. Мислим да словеначки језик, у коме су интонације на умору, није баш погодан да подупре неку хипотезу о словенским интонацијама.

2. Нека принципска разлика између чешког дугог наглашеног слога и нашег \frown , односно чешког кратког наглашеног слога и нашег ˘ , у оним дијалектима у којим се ˘ типично изговара, не постоји, сем разлике у експираторном акценту. Разлог што је тонски опсег у чешком језику евентуално мањи треба тражити у већој једноликости чешког говора, а то је опет без сумње у вези са slabим експираторним притиском и разликом у темпераменту између Чеха и нас.

3. Тако исто је неоправдано говорити о неком нарочитом паралелизму између чешке акценатске дужине и нашег ˘ , односно чешког кратког наглашеног слога и нашег \frown . Између сва четири акцента паралелизам је потпун: о евентуалној разлици која нема везе са разликом какву види г. Егблум, исп. више.

4. Ако прихватимо Егблумову хипотезу, морала је у нашем језику разлика између старих кратких наглашених слогова и слогова под ˘ бити врло велика. Не разумемо како се она могла на целом подручју без трага изгубити, и то тако да су кратки наглашени слогови примили све особине од нових ˘ , који су се физиолошки толико истицали од осталих наглашених и ненаглашених слогова.

5. Егблумовом хипотезом се објашњава, у најповољнијем случају, развитак акцента само у три словенска језика; на остале се његово тумачење не може применити.

Све су то разлози због којих сумњам да ова нова хипотеза претставља дефинитивно решење овог тешког и замршеног проблема. Ипак се мора признати да је сама идеја врло оштроумна и да знатно отскаче од свих досадањих покушаја да се реше често супротне чињенице које нам даје материјал појединих језика. Нарочито треба подвући настојање да се све протумачи појавима из живих језика; то је пут којим ће морати да пођу сви који о тим питањима буду писали. Друго је међутим питање да ли са тумачењем г. Егблума можемо свуда изаћи. Развитак словенског акцента, како га он замишља, даде се применити само на српско-хрватски, односно словеначки и чешки, *књижевни* језик, а није сигурно да ће слика остати иста, кад се тачно проуче квантитетски односи у чешким и нашим дијалектима. (Онда ће се н.пр. показати да и у чешком имамо изговор акцента II као ").

Бранко Милетић.

Примедба. Како оцена Егблумове прве расправе о српским акцентима није на време могла изаћи у овоме часопису, г. Б. Милетић је замољен да уједно изнесе погледе Егблумове и из старијих и новијих његових расправа, утолико више што се они налазе у вези.

А. Б.